

Huszár Ágnes Olvasónapló

Ezek a könyvek különböző okokból kerültek mostanában a kezembe. Jakab Rékaét pápaiként szinte kötelező olvasmánynak tekintetem. Olvasása során állandóan körülvett valami otthonossá-gérzés, hiszen félig elfeledett emlékeket hozott felszínre, újdonságokat mondott el az unalomig ismert házokról, utcákról, és olvasóként beavatott régen meghalt emberek életének mindennapjaiba. Seef Eisikovic könyvének megjelenéséről a *Börsenblatt* új könyvekről szóló rovatából értesültem, egy ideje már vadásztam rá. Csalódva tettem le, hiteltelennek éreztem. Ari Shavit könyvéről is sokat hallottam már, az előzetes várakozás nem hozott olvasói csalódást. Vincze Katának már hallottam egy lebilincselő előadását a könyv témájáról, többet akartam megtudni a kutatásairól, ezért vettem a kezembe a munkáját. Sokat tanultam belőle.

Ami a négy könyvben a közös: mindegyiknek tárgya a magyar és a világ zsidóságának múltját, jelenét és jövőjét összekötő hagyomány és megújulás bonyolult hálója.

Jakab Réka:

Bérlőből polgár. Pápa város zsidó közösségének társadalom és gazdaságtörténete, 1748–1848

L'Harmattan –

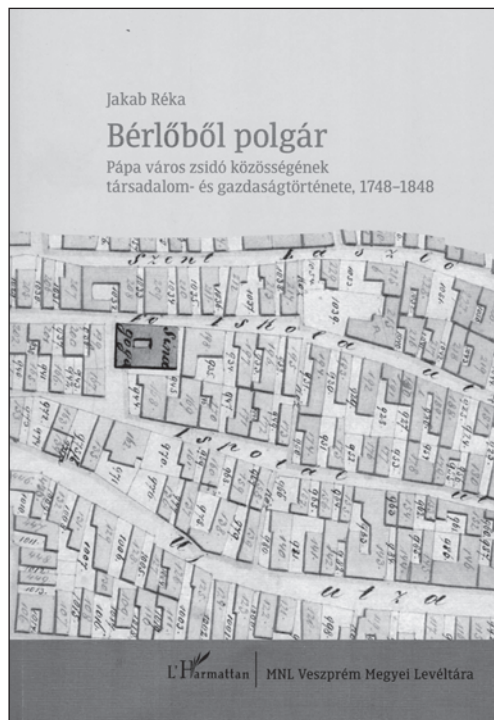
MNL Veszprém Megyei Levéltára 2014, 322.

Pápán több mint kétszázötven éve él zsidó közösség. Voltak közöttük iparosok, kereskedők, orvosok, ügyvédek és kétkezi munkások. A város középpontjában ma is látható elegáns polgárházak közül nem egyet ők építettek, az ország harmadik legnagyobb zsinagógájának impozáns épülete az ő felvilágosult öntudatukat és szépérzéküket dicséri. Pápa első és legjelentősebb ipari létesítményét, a textilgyárat is egy zsidó család, a csehországi Perutz família alapította. Ők ugyan életvitelszerűen soha nem telepedtek le Pápán, de elsőként hozták be a településre a nagyüzemi munkakultúrát. Ők tanították meg a zömében mezőgazdasági tevékenységből élő népességet a fegyelme-

zett, gondos munkára. Amikor még ritkaságnak számított az otthonokban az óra, a dolgozókat a Perutz-gyár szirénái figyelmeztették egy félórával a műszak kezdete előtt a készülődésre, majd jelezték a munka megkezdésének idejét.

A pápai zsidóság története akár sikertörténet is lehetne, ha nem zárult volna le olyan rettentéses módon. 1944-ben hárommezerhatszáz embert hurcoltak el a pápai gettóból, pár százan tértek csak közülük vissza. Pápán már régen „nincs ki a minján”, a vallási élet megszűnt, s azok sincsenek pár tucatnál többen, akik lazán kapcsolódnak a zsidó kulturális hagyományokhoz.

Sajátos paradoxon, hogy míg Pápán gyakorlatilag megszűnt a zsidó élet, a levéltárak polcain bőségesen találhatók az elmúlt évszázadoknak olyan relikviái, melyekből hihetetlen pontossággal rekonstruálhatók a közösség történetének rég elmúlt mindennapjai. Jakab Réka monográfiája a pápai zsidóság történetének első száz évét tekinti át ezeknek

a levéltári adatoknak és egyéb forrásoknak az alapján. Munkája alapos és megbízható, a kutatói invenció jelei is fellelhetők benne. Könyvének időbeli keretét az 1748-ban kelt földesúri védlevél és az utolsó pápai zsidóösszeírás adja meg.

A zsidók letelepedését az tette lehetővé, hogy Pápa már a középkor óta úgynevezett földesúri város volt. A Garai, a Thurzó és a Nyáry család birtokából 1628-ban került az akkori nádor, Esterházy Miklós birtokába. Az Esterházy család mindig is jó viszonyban volt a zsidókkal, a család kismartoni birtokán is számos család élt, egyesek közülük korán Pápara költöztek. A szabad királyi városokból kitiltott zsidók számára nagyon fontos volt a földesúri oltalom, amely az 1748-as védlevél értelmében közösségként volt rájuk érvényes. Mint a függelékben található okiratban áll, Esterházy II. Ferenc oltalmába fogadta a zsidókat, „akik alázatosan folyamodtak pártfogásunk iránt, kivétel nélkül föl vesszük abba, és e formális védlevél által őket ama kegyben részesítjük, hogy teljes biztonságukat szavatoljuk”. (253.) Biztosították számukra a vallásgyakorlás lehetőségét, lehetett imaházuk, tarthattak rabbit, kántort és templomszolgát, lehetett saját (kóser) borkimérésük. Szabadon kereskedhettek, és mentesültek a katonai beszállásolás, valamint a városi adók fizetése alól.

A zsidó közösség és a városi lakosság a kezdetől fogva élénk kapcsolatban állt egymással. Ez mindenekelőtt a gazdasági együttműködésben (kereskedelem, céh- és hitelügyletek) és a lakhatási viszonyokban mutatkozik meg, az időszak második szakaszában pedig az iskolai és a társadalmi integráció jeleiben is. Jakab Réka szerint a zsidók gazdasági tevékenységét annak tudatában kell megítélnie, hogy „a fennálló tilalmak a zsidóság gazdasági tevékenységét kényszerpályára terelte, azaz megélhetésül olyan tevékenység űzésére kényszerítette, amely nem esett tilalom alá, vagy éppen e tilalmakat megkerülve a fennálló feudális korlátok lebontásában tette őket érdekeltté”. (15.) A zsidó kereskedők mindenekelőtt az uradalmakban megtermelt agrártermékek felvásárlói és értékesítői voltak, foglalkoztak emellett nyersanyag-kereskedelemmel is. Tevékenykedtek az uradalmi haszonbérletek bérlőiként is.

Nem kisebbíti az Esterházy család érdemeit, ha megjegyezzük, hogy bár évszázadokon keresztül példamutatóan támogatták a zsidó közösségek nyugodt életét és gazdasági fellendülését, maguk is profitáltak a hozzájuk lojális zsidó

kereskedők és bérlők szorgalmas munkájából. Pápan keresztül szállították külföldre a hatalmas Esterházy-uradalmon termelt gabona, bor és élőállat jó részét. A bakonyi erdőkből jutott külföldre zsidó kereskedők közvetítésével a bőrcserzésben használt gubacs és hamuzsír. Az Esterházy család kapcsolata a zsidósággal összességében mindkét fél számára hasznos és gyümölcsöző volt, ahogy a szerző írja: „A zsidók tevékenysége elsősorban az uradalom számára jelentett bevételt.” (161.)

Bár a zsidókat törvény zárta ki a céhbeli működésből, jelentős szerepet játszottak a helyi ipar megerősítésében úgy, hogy a kereskedelemben szerzett tőkét ipari vállalkozásokba fektették. Alapítottak kőcserépgyárat, gőzgépekkel működtetett posztógyárat és exportra is termelő pipatüzemet.

A városi zsidó közösség otthonosan érezte magát Pápan, ezt jól mutatja gyarapodásuk. A védlevélben tizenöt családot említenek név szerint – ennél valószínűleg többen voltak –, az 1848-as összeírás már 2962 személyt jelez. A jelzett időszakban többször is végeztek népszámlálásokat, mivel ezek alapján fizettették be velük a Mária Terézia által 1749-ben kivetett „türelmi adót”. Ennek az eredetileg hadisegély céljait szolgáló összegnek, melyet csak 1846-ban töröltek el, az állandó emelkedése keményen sújtotta a zsidó lakosságot, aki tudott, ki is maradt belőle. Az összeírások nem tartalmazták az *indigená*-nak hívott illegálisan betelepedetteteket. Az 1848-as census adatai azonban már reálisak lehetnek, hiszen ekkorra ez az adófajta megszűnt. A város összlakossága 1847-ben 12 332 fő volt, a zsidók aránya a városi lakosságon belül 24%-ot tett ki. (17.) A zsidó közösség gyarapodása részben természetes úton, gyermekek, unokák világra jövetelével történt, főként azonban bevándorlás útján. Hogy ennyien kívántak pápai lakosok lenni, mutatja, megfelelőnek találták a körülményeket. A földesúr elsősorban a tanultabb és módosabb családfők letelepedését pártolta, számukra adott engedélyt, de létezett olyan rendelet is, amely szerint az a férfi, aki pápai lányt vett feleségül, automatikusan városi lakossá vált.

A zsidók kezdetben lakás és műhely, bolt céljaira helyi polgároktól, nemesektől, vagy magától az uradalomtól béreltek ingatlanokat. Viszonylag kevés ház volt a tulajdonukban, mivel a házvásárlást a bonyolult előírásrendszer sikeresen akadályozta. 1799-ben 31 ház volt zsidó tulajdonban, a legtöbb zsidó család albérlésben élt. A zsidó közösség zöme a Szent László, a Fő-

iskola, az Ispotály, a Bástya, a Kristóf és az Új utcában lakott. (Ezt a területet jelölték ki később, 1944-ben a gettó céljaira.)

A közösség gyarapodásával változott viszonya a városhoz. A földesúri védlevél a városi adózás alól mentesítette a közösség tagjait, ez ellen azonban a város berzenkedett, s kezdte bevonni a zsidókat a közterhek megfizetésébe, ez az 1830-as évekre szinte teljes körűvé is vált. A város azzal érvelt az adók kiterjesztése érdekében, hogy jogszolgáltatási tevékenységet is lát el a zsidó lakosság tagjai közötti vitás ügyekben. Ez csakugyan így volt, mert bár a védlevél a peres ügyeket a közösség belső döntésére bízta, az idők folyamán a zsidók maguk fordultak egyre többször hitelezéssel, kölcsönrel és egyébbel kapcsolatos panaszaikkal a pápai tanácshoz. „A város fokozatosan elérte csaknem az összes városi közteher megosztását a zsidó lakossággal is, miközben számos, a városi polgárság számára egyébként elérhető jogból és lehetőségből kizárta őket. Ezek közül a legsúlyosabb megkülönböztetés, sérelem a céhes iparból való teljes kizárásuk volt.” (87.)

A vallási élet két zsinagógában is folyt. Mivel ezek egyike használhatatlanná vált, a másik pedig túl kicsi volt, 1841-ben döntés születik egy új zsinagóga felépítéséről. Horovitz Pál rabbi – ő tartott Magyarországon először magyar nyelvű zsinagógiai szónoklatot – 1845-ös halálával megüresedett a hitközségi elöljáró széke is, keresték az utódját, mai szóval: „pályázatot” írtak ki rá. A rabbi személyének választását a földesúri védlevél és a gyakorlat is a közösségre bízta, ezúttal azonban Esterházy II. Károly új szabályozást vezetett be. Ennek egyik oka, hogy a nagyszabásúra tervezett új zsinagóga építésére, a nemes lelkű földesúri adományozás ellenére sem jött össze a pénz. A hitközség vezetői maguk kérték Esterházytól, hogy a rabbiválasztásban csak azok vehessenek részt, akik már vásároltak maguknak széket. Egy 500 forint értékű szék tulajdonjoga egy teljes szavazatot ért, az ennél kevesebbet adományozókat töredékszavazati jog illette meg, a nem fizetők helyett 18 népképviselő szavazhatott.

Ebből egy olyan botránysorozat bontakozott ki, amely elővetítette a szintén pápai őseitől származó Jakov Katz által „végzetes szakadás”-nak nevezett eseménysor körvonalait. Esterházy a rabbijelöltség kritériumaként jelölte meg a jó magyar nyelvtudást, bölcséleti ismereteket és országosan elismert tudományos tevékenységet. Ezeknek a kritériumoknak kevés rabbi felelt

meg jobban, mint a nagykanizsai hitközség élén álló Löw Lipót. Meg is választották, el is mondta híres magyar nyelvű beszédét a felépült új zsinagógában, de a béke csak nem akart beköszönteni. Ami a Löw 1850-es lemondásáig eltelt négy évet illeti, mai szemmel nézve vicces események láncolata. A reformgondolat elkötelezett híveként közismert, Kossuth *Pesti Hírlapjában* publikáló Löw Lipót tevékenységét komoly ellen-szenvvel követték a hagyományos zsidó életformához ragaszkodó pápai zsidók. Mindent megtettek ellene, kezdve attól, hogy előző székhelyére is leutaztak, hogy hálákhikus szempontból hibát vagy bűnt találjanak az életében. Faggatóztak, nem borotválták-e borbélykessel, nem főztek-e szombaton a házában. Attól sem riadtak vissza, hogy személyesen inzultálják, leköpdöcsék. A vármegyei hatóságnak is munkát adtak, sőt kétszer fordultak magához az uralkodóhoz, V. Ferdinándhoz. Löw Lipót belefáradt a háborúskodásba, 1850-ben elfogadta a szegedi hitközség meghívását, és elhagyta Pápát.

A zsidó közösség integrálódásának mértékét mutatja, milyen sok zsidó diák tanult már az 1810-es évektől kezdve a Református Kollégiumban. Volt olyan tanév – az 1848/49-es –, amikor számuk meghaladta az összes többi felekezetteliek számát. Az Ókollégium épülete egyébként a zsidók által legsűrűbben lakott utcák egyikében volt, ez is mutatja a szegregáció minimális mértékét.

Az 1848-as forradalom idején a zsidó lakosság egyértelműen a demokratikus, hazafias mozgalomhoz társult, ennek biztos jele, hogy „a városban összeírt 1136 fős nemzetőr között már 322 zsidót is találunk”. (155.) A zsidókat nyilván lelkesítette a gondolat, hogy a szabadságharc zászlajára tűzte az ő egyenjogúsításukat. A Szemere Bertalan által benyújtott törvénytervezet egyébként csak részlegesen fogadták el, a szabadságharc bukása miatt pedig még az sem lépett hatályba. A zsidóság képviselőinek bajtársias fellépése viszont megalapozta a békés és tevékeny együttműködésnek azt a légkörét, amely egészen 1944-ig jellemezte a pápai lakosság és a zsidó közösség kapcsolatát.

Jakab Réka monográfiája hitelesen tükrözi a pápai zsidóság történetének első száz évét. Egy jogi, gazdasági és kulturális szempontból egyaránt fellendülő korszak mindennapjait írja le. A könyv közli a legfontosabb dokumentumokat is, valamint CD-mellékletben az 1848-as zsidóösszeírás részletes adatait is.

Seef Eisikovic:
Erinnerungen eines ehrbaren Fälschers
[Egy tiszteletre méltó hamisító emlékei]
Wien, Picus Verlag 2010, 199.

A kalandos sorsú szerző élete 1924-ben kezdődött az akkor Csehszlovákiához tartozó Velki Bockovban. Magyarországhoz tartozása idején ez a kisváros a Nagybocksó nevet viselte, ma Ukrajna területén fekszik Vilikij Bicskiv néven. A nagyhatalmak perifériáján fekvő települések sorsa az övé is, a háborúk idején hadseregek dúlják fel, a határrendezések során hol az egyik, hol a másik államhoz csatolják, lakossága nyelvi és kulturális tekintetben is vegyes. Eisikovic így ír erről: „Mi, gyerekek három nyelvvel nőttünk fel. Anyanyelvem a jiddis volt. Bocskóban a rutén számított a mindennapi nyelvnek, a hivatalok nyelve a cseh volt. A zsidókkal jiddisül beszéltek, a rutének között is voltak, akik jól értették a zsidó nyelvet. De mivel általában a csehek csak csehül, a rutének csak ruténül értettek, a zsidók dolga és sorsa az volt, hogy hajlékonyan bánjanak a nyelvekkel. Az ember olyan könnyedén váltott az egyikről a másikra, hogy szinte észre sem vette. Az én nevem jiddisül Wolf, csehül Wilhelm, magyarul Vili, héberül Ze'ev. Ma Izraelben Villinek, Ausztriában Seefnek szólítanak. Anyám, aki Szlatinában, a határvárosban született és nevelkedett, jiddisül, románul és magyarul beszélt, de a rutént nem értette. Apám viszont igen, ő Bocskóban született és nőtt fel, de románul is beszélt. Szüleim mindketten magyar iskolába jártak, és ott ezt a nyelvet is megtanulták.” (12.)

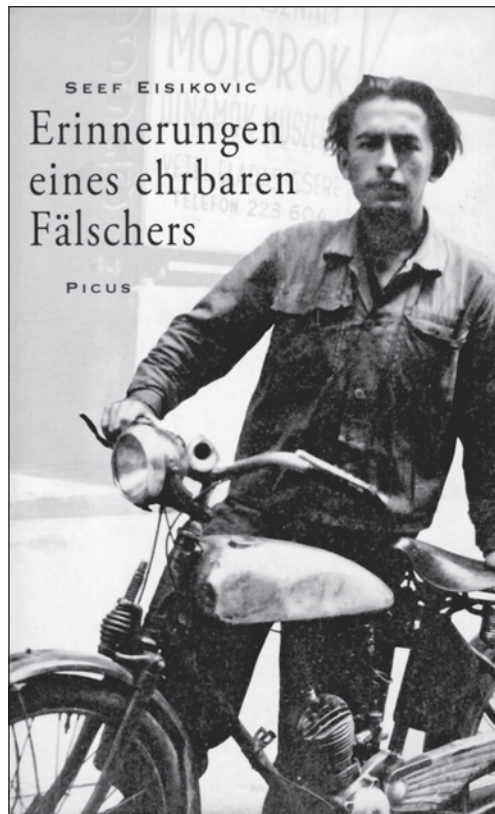
A bocskói életet alapvetően a várost kettészelő Tisza határozta meg. Régen a folyó adott munkát, kereső elfoglaltságot a tutajosoknak, a hegyekben kivágott fatörzseket hatalmas tutajjává összekötve Szegedig leúszató férfiakkal. De veszélyes is volt a télen befagyó, az olvadások idején hidakat, ólakat, állatokat magával sodró, s az áradások idején dühöngő folyammá szélesü-

lő Tisza. Ha egy gyerek nem tért haza vacsora-időre, szülei rögtön a Tisza partjára rohantak keresni.

A huszadik század harmincas éveiben már a perifériákon is kezdtek feloldódni a hagyományos zsidó életforma keretei, a steti romantikájából szinte semmi sem maradt. A zsidók vállalkozásokat, faipari gyárakat, gabonamalmokat, sörfőzdéket működtettek, egy ilyenben dolgozott Eisikovic édesapja is. A világgazdasági válság a húszas évek végén súlyosan érintette a bocskói családokat, köztük az övéket is. Mivel az édesapa sokáig betegen feküdt – betegbiztosítása persze nem volt –, az édesanya kényszerűségből a peremterületeken szokásos csempésztevékenységre adta a fejét. Romániában mandulát, diót, tojást és vaját vásárolt, ezeket aztán továbbadta a helyi kereskedőknek, így tartotta el beteg férjét és három gyermekét. Később gyümölcscsel és pálinkával is foglalkozott. Az illegális kereskedés ez utóbbival különösen jövedelmező volt, mivel a szesz Romániában harminc százalékkal volt olcsóbb, mint Csehszlovákiában. Hogy menjen a dolog, persze meg kellett kenni a helyi csendőröket pénzzel vagy alkohollal, de ez nem okozott nehézséget.

A vallási előírásokból a család keveset tartott be, talán csak a péntek esti és szombat délelőtti zsinagógalátogatást. Az apa egyébként kommunista volt, sejtetőleg ezért is gyilkolták meg a negyvenes évek elején. A gyerekeit mégis járatta a héderbe. Ez azonban a kötelező iskolalátogatással együtt túlságosan nagy teher volt nekik, ezért aztán tizenkét éves koruktól kimaradtak a zsidó oktatásból.

Wolfi, ahogy akkortájt nevezték, élte a kiskamaszok izgalmas életét, biciklizett, korcsolyázott a befagyott Tiszán – a korcsolyát maga szerezte néhány idomított madár ellenértékeként –, és még jégghorgászattal is foglalkozott, ami egyáltalán nem volt veszélytelen. Lányok is felbukkantak, és hamar beköszöntött az első szerelem is. Gitta családjában polgári szokások ural-

kodtak, finom damaszt és evőeszköz került az asztalra. Wolf nemcsak késsel-villával tanult meg náluk enni, hanem elkezdte jiddis anyanyelvét közelíteni a család által használt német köznyelvhez. De az igazi érzelem a fekete hajú és mindig színes ruhákba öltözött Jaffa láttán támadt fel a fiúban. Ez aztán – honnan is sejthették volna a fiatalok – egy életen át tartó házasságba torkollott, amelyet jóval később Izrael földjén kötöttek meg.

Egyelőre azonban sokkal fontosabb volt szembesülni a helyi rutén lakosságban felébredő zsidóellenességgel. Mikor a területet Magyarországhoz csatolták, a zsidótörvények ott is érvénybe léptek. 1940-től kezdve láttak vagonokat áthaladni a városon, ezekben zsidó családokat szállítottak akkor még ismeretlen helyekre. Az Eisikovic család egyelőre megúszta a kitelepítést, de a fiú a család beleegyezésével Budapestre költözött: „Szeptember volt, amikor Budapestre érkeztem. Zuhogott az eső az aszfaltra, és a cipőm mégse lett sáros. Ez nagy hatást gyakorolt rám, mivel Bocskóban esőben a lábam száráig sáros voltam. A második csoda az volt, hogy a vizet nem a csapról kellett hozni, és a piszkos vizet sem vödörben kiönteni. A harmadik csoda a véce benn a házban.” (82.)

Vili, ahogy magyar barátai nevezik, villany-szerelőnek tanul egy Dob utcai műhelyben, új barátokra teszt szert baldoldali ifjómunkások és cionista fiatalok között. Innen már csak egyszer megy haza szülővárosába, édesapja temetésére, akit egy munkácsi börtönben vertek agyon. Bár ekkor ezt még nem sejtheti, édesanyját is ekkor látja utoljára. Visszatér Budapestre, s mikor a viszonyok a zsidók számára szinte elviselhetetlené válnak, a maga módján illegalitásba vonul, bekapcsolódik a cionista fiatalok tevékenységébe.

Ezzel kezdődik meg a könyvnek ez az a része, amelyet a korszak történelmét ismerő olvasó a leginkább vár, s amelynek olvasása során a legtöbb csalódás éri. A gyermekkor hiteles és részletgazdag leírása után mintha egy másik, jóval kevésbé autentikus szerző venné át a szót. Kalandjait felettébb pontatlanul írja le, a szereplőket nem név szerint említi, a helyszínek vázlatosak, hiányoznak az utcanévek, a leírások. Mindez élénk ellentétben áll a könyv első harmadának érzékletességével. Mintha a szerzőt éppen életének legmeghatározóbb napjaira visszagondolva hagyná cserben amúgy kitűnő memóriája.

Eisikovic úgy emlékszik, hogy őt barátja, Arányi Asher vonta be az okirat-hamisításba. „Az úrlapokat és igazolványokat a Shomer Hacair

frakció állította elő, nekik nyomdájuk is volt. Ott is volt egy hamisító, David Gur. Én is innen kaptam majdnem minden nyomtatványt. Néhány különleges engedélyt magam állítottam elő, például javak kisajátítására.” (106.) Eisikovic saját emlékei szerint hihetetlen tökéletességre fejlesztette okmányhamisító képességét. Hamisítóként saját véleménye szerint jóval felülmúlta David Gurt: „1995-ben Budapesten forgattak egy filmet a cionista mozgalom illegális tevékenységéről. Ebben mutatott Gur úr az operatőrnek egy hamisított keresztlevelet. Megnéztem, hogy megfelelően állították-e ki. Mosolyogva állapítottam meg, hogy ez egy képzett hivatalnokot nem tévesztett volna meg: a sorozatszám nem felelt meg a kódrendszernek.” (110.)

Elbeszélése szerint nemcsak hihetetlenül ügyes, de a vakmerőségig bátor is volt. Ennek igazolására efféle nehezen hihető történetek szolgálnak: „A nyilasok hatalomra kerülése után én is nyilasnak adtam ki magamat, és egy valódi vidéki nyilással laktam közös albrétben a belvárosban. Minden este mesélte a kalandjait, és mutatta a zsákmányát, például zsidóktól elvett gyűrűket, ezeket, ha nem ment másként, az ujjal együtt vágta le. Nekem is mesélnem kellett, és le is főztem őt.” (115.)

Végül mégis a nyilasok fogságába kerül: „Amikor 1944 decemberében elfogtak, a nyilasok nem akarták elhinni, hogy magam hamisítottam a személyigazolványomat. Egyikük azt mondta, ha hozzánk jöttél volna és nekünk ajánlkozol fel, már nagy ember lennél.” (111.) Eisikovicot a Lengyelországból érkező Cvi Goldfarbbal és annak Neska nevű barátnőjével együtt Sopronba szállítják, onnan vissza a Margit körúti fogházba. Innen kalandos körülmények közepette szabadulnak ki.

Ezek alig hihető részletek. Más események pedig egyszerűen nem történhettek meg úgy, ahogy leírja. Egy példa: Vilit Zircre viszik, ahol egy táborban kell dolgoznia. Itt megtudja, hogy a testvére egy „szintén a Balaton melletti táborban” van, fog egy colstokot, kimegy a saját táborából, bemegy a másikba, elbeszélget a testvérével, majd visszatér a saját helyére. Zircről a Balaton parti helységek csak Veszprémen át közelíthetők meg, ez 25 kilométer, innen a legközelebbi balatoni települések 10–12 kilométerre találhatók. Tehát 35–40 kilométert kellett volna gyalogolnia, s ugyanennyit visszafelé. Más, hitelesebb leírásokból azt is jól tudjuk, hogy az efféle táborokat nagyon is jól őrizték, oda ki- és besétálni egy colstokkal aligha lehetett.

Vannak a könyvben egyszerű hazugságok is. Eisikovic például úgy emlékszik, sőt állítása szerint saját szemével látta, hogy Budapest felszabadítása után Szálasi Ferencet felakasztották egy lámpavasra az Andrássy út és a Körút sarkán. Tény ezzel szemben, hogy Szálasi amerikai hadifogságba esett, az amerikaiak visszaadták Magyarországnak, ahol 1946 elején népbírósi eljárás indult ellene. A népbírósi tárgyalásról filmfelvétel is készült. Csak az ítélet megszületése után akasztották fel Szálasi háborús bűnös-ként 1946. március 12-én.

Ezek után kevésbé tűnik hitelesnek az a történet, mely szerint a könyv szerzője más cionista fiatalokkal együtt karitatív akcióba kezdett koncentrációs táborok foglyainak megsegítésére. Végül Palesztinába kerül, itt találkozik gyermekkori szerelmével, Jaffával, akit feleségül is vesz. A kibucélet nincs ínyére, így aztán visszatér Európába. Németországban folytat kereskedelmi tevékenységet, Izraelbe szállít embargós árut, ezért a rendőrség is felfigyel rá, különösen, mivel az okirat-hamisítással sem hagy fel. A könyvnek ez a része rendkívül elnagyolt, helyenként hiteltelen.

Vladimir Vertlib a *Die Presse* irodalmi mellékletében megjelent kritikájában szóvá teszi a szöveg egyenetlenségeit és tartalmi tévedéseit. „Kár, hogy a kiadó elmulasztotta a lehetőséget, hogy csakugyan jó könyvet csináljon ezekből az emlékezetekből. Nem javította ki a nyelvi döccenőket, nem húzta meg a fölöslegesen terjedelmes bekezdéseket és nem korrigálta a tartalmi hibákat.”¹

Aki az átlagosnál jobban ismeri a budapesti zsidó ellenállás történetét, azt Eisikovic nem tudja meggyőzni arról, hogy „tiszteletre méltó”, de még arról is nehezen, hogy csakugyan mások életét megmentő okmányok hamisítója lett volna.

Vincze Kata Zsófia:
Visszatérők a tradícióhoz.
Elszakadás a zsidó hagyománytól
és a báál tsuvá jelenség kérdései
a rendszerváltás utáni Budapesten
L'Harmattan, 2009, 252.

2008-ban jelent meg ennek a könyvnek az első, 2009-ben pedig már a második, javított kiadása. Ez azt mutatja, hogy van érdeklődés a „vissza-

térők” iránt, akik a fiatal zsidó generáció jelentős részét teszik ki. Magyarországon ők jellegzetes módon a soá által érintett generáció unokái, a harmadik nemzedék, amely sokkal hagyománykövetőbb, mint szüleik, a vészkorszakot túlélők gyermekei. A második generációra – ahogy a szociológusok mondják – a szekularizációs folyamat előrehaladottsága a jellemző, egyszerűen szólva nem akarták magukat zsidónak látni és láttatni, s a gyermekeiket sem.

Az ő gyermekeik jó része, ahogy azt számos életinterjúból tudni lehet, felnőttként „tudta meg”, vagy „jött rá”, hogy maga is zsidó, hiszen a családi körben erről nem esett szó. Nem mint ha feltétlenül titkolni való dolognak tartották volna, inkább olyasminek, ami nem volt fontos a számukra. A harmadik generáció számos tagjának viszont nagyon is az – most lendült vissza az inga –, olyannyira az, hogy „a mai tapasztalatok szerint az ortodox értelemben vett fiatal vallásos generáció majdnem teljes egészében *báál tsuvá*, azaz visszatérő”. (10.) A „visszatérő” fogalma maga is meglehetősen bonyolult, és különbözőképpen alakul a zsidó hagyomány különböző értelmezései és az azokhoz kapcsolódó gyakorlat szerint. Aki hálákhikus szempontból nem számít zsidónak, tehát szülei közül csak édesapja az, az akkor is betérőnek (*gér*) számít, ha a zsidó hagyományt és szokásokat megtartó családban nőtt fel. Reformzsidó körökben a dolog lényegesen egyszerűbben megy, hiszen a hitközséghez tartozás nem jelent feltétlenül szoros szabálykövetést.

Vincze Kata Zsófia a „résztvevő megfigyelő” módszerével kutatja a kérdéskört már 2000-től kezdve, s a kézirat lezárásakor sem tekinti munkáját befejezettnek. A megfigyelés, a látottak, hallottak rögzítése és a kultúrán egyszerre „kívül” és „belül” levés pozíciója nem könnyű dolog, megkockáztatom, nehezebb lehet magyarként élni és kutatni a pesti zsidó közösségekben, mint a sokszor idézett Clifford Geertznek értelmezni a jávai kakasviadalok pragmatikáját és szemantikáját. Vincze Katának, mint mondja, nagyon kreatívnek kell lennie ahhoz, hogy „sajátos kulturális jelentéseket, s ezek által meghatározható, közösséget kovácsoló *sensus communis* találjon ki”. (13.) Lehet freudi elsőszó-lás a „kitalál” használata a tudományos távolságtartást és objektivitást tükröző „talál” helyett, de

¹ <http://diepresse.com/home/spectrum/literatur/631420/Merkmale-eines-Verhors>

lehet a szerzői intenció tudatos vállalása is. Ebben az esetben elfogadja a sokértelműség kockázatát, azt, hogy – akár csak a vele kapcsolatba kerülők – a jelentéstudajdonítás során önkényesen jár el. Hogy kutatóként befogadták-e a közösségbe, ez mikor történt meg, sőt egyáltalán megtörtént-e, a szerző erről sem nyilatkozik egyértelműen. A könyv olvasója azonban nagyon sok mozzanatban érzi, hogy igen, hiszen ennyire csak olyannak tudnak megnyílni az emberek, akit elfogadnak, akinek tiszta szándékairól szemernyi kétségük sincsen.

A laikusok a „résztvevő megfigyelő” feladatát könyvnyűnek és spontánnak gondolják. Azt hiszik, ő az az ember, aki mindig ott van, részt vesz mindenben, és aztán nincs más dolga, mint hogy leírja és értelmezza a történeteket. A kulturális antropológiában a terepen dolgozó megfigyelő mintegy a könyvtárban búvárkodó tudós ellentétéként jelenik meg, hogy klasszikus példával éljünk: Malinowski vs. Frazer. Pedig ez csak egy látszólagos ellentét. Ha a terepre merészkedő kutató nem készül fel nagyon alaposan, akkor egyszerűen nem veszi észre a szeme előtt zajló eseményeket, és még kevésbé képes megfelelő módon értelmezni őket. Csak az tud jó kérdéseket feltenni, akinek elég világos fogalmai vannak arról, milyen válaszokat várhat. A terepre érkezőnek az elméleti tudós felkészültségével kell rendelkeznie.

Vincze Kata nagyon megalapozott antropológiai, történelmi-szociológiai és judaisztikai tudás birtokában vállalkozott a terepmunkára. A komoly szakirodalmi olvasottság és a kutatási kérdések megfogalmazásában megnyilvánuló fegyelmezett gondolkodás az egyetemi oktató felvérteztségéhez tartozik. A terepmunkához ezen kívül még mély empátiára van szükség, a saját előzetes elképzeléseket zárójelbe tevő nyíltságra és őszinte kíváncsiságra. A szerző mind ezeknek birtokában van, ennek csálhatatlan jele, hogy beszélgetőtársai mennyire beavatják életük legmélyebb problémáiba, és mennyire keresik vele az újabb beszélgetés lehetőségét.

A könyv magán viseli a doktori disszertációk szokásos jeleit: kicsit „fejnehéz”, a tudományos bevezetés (a problémafeltevés, a *baal tsvot*-váik a klasszikus zsidó forrásokban, a vallási hagyományoktól való elszakadás körülményei) némileg hosszúra sikerül (9–52.), de ennek is komoly funkciója van. Ezeket az ismereteket nagyon sokféle forrásból tudná csak az olvasó összeszedni. Vincze Kata előzékenyen megtakarítja neki a forráskeresést, példás tömörséggel és világosan fogalmazva foglalja össze számára a nagyon bonyolult tartalmakat.

Ez még inkább érvényes *A visszatérés helyei* című fejezetre (53–112.), amely a jelenlegi Magyarországon

meglevő zsidó irányzatokat a betérőkhöz való viszonyuk szempontjából tárgyalja.

A reform egyesületek közül a Szim Salom Reform Egyesület elveivel és gyakorlatával foglalkozik a könyv részletesen, mivel a Bét Orim Progresszív Zsidó Közösség csak a kézirat lezárása után alakult meg. Magyarországon a reform irányzat szárnybontogatása a múlt század nyolcvanas éveinek végéhez köthető. Ebben az időben már megszűnt vagy legalábbis meggyengült a magyarországi felekezetek állami ellenőrzésére való törekvés. A reform irányzat a Progresszív Judaizmus Világszervezetéhez csatlakozva kezdte működését. Hiteelveik racionális volta, a hálákhikus előírások relativizálása, a zsidóság szellemi-kulturális kötődésként való megélése sokakat elidegenít tőlük mind a mai napig, a feminizmus és a melegek jogainak felkarolása pedig még inkább. A Szim Salom élén – Magyarországon először – egy rabbinő, Kelemen Katalin áll, és a Pride-felvonulások előtt tartott közös istentisztelet is hagyománnyá vált náluk. Mindez a zsidó közösség számos tagját ellenük hangolja. Ahogy Szász Antónia fogalmaz: „A progresszív judaista irányzat ideológiája és gyakorlata rendkívül heves intézményi és személyes ellenállásba, sőt elutasításba ütközik más zsidó vallási irányzatok, de még a szekuláris zsidók részéről is.” (66.) Bizonyára ez az oka annak is, hogy kevesen „térnek be” hozzájuk, bár ők min-

denkit barátságosan fogadnak, és nem „kérnek papírt” tőlük.

A lubavicsiek viszont igen, náluk igazolni kell a zsidó származást, mégis több az érdeklődő. Ez a haszidizmus egyik ágaként ismert irányzat szintén a nyolcvanas évek végén kezdett feltűnni Magyarországon. „Budapestre 1989-ben érkezett az első lubavicsi *sáliách*, a pápai származású, New York pápai jesivájában tanult, később lubavicsi rabbinak avatott Oberlander Báruch és felesége, Batseba.” (72.) A körükből alakult a Chábád Lubavics Egyesület, majd 2004-ben az Egységes Magyar Izraelita Hitközség, az EMIH. A 2012-es egyházi törvény értelemben ez a – a MAZSIHISZ és a MAOIH – mellett az egyházi státussal nyilvántartott zsidó szervezetek egyike lett.

A Chábádot kezdetben „amerikai importnak” tekintették, és gyanakvással fogadták. Pedig nyilvánvalók a magyar gyökerei, ezek Gestetner Ezekiel pápai rabbira vezethetők vissza. Az EMIH Statusquo Ante egyházként határozza meg magát, tehát a neológia és az ortodoxia „végzetes szakadása” (Jakov Katz) előtti hagyományhoz kapcsolódik. Vonzásának az egyik oka éppen ez lehet: az autentikus hagyományokhoz való visszatérés ígérete. A másik pedig emberközelsége, hiszen a számos rendezvény, érdekes program a vallás iránt kevésbé érdeklődőket is bevonzza. Tehát – ahogy némelyek megrovóan mondják – „élményegyház”-ként is megállja a helyét.

A hagyományosnak tekinthető irányzatok közül az ortodoxok tartózkodóan, a neológok barátságosabban viselkednek az érdeklődőkkel és a betérni szándékozókkal. Azzal a jelenséggel azonban nehezen birkóznak meg, hogy sokan egyszerre többfelé is tájékozódnak, „tanulni” például a „Kazinczyba” járnak, a közösség melegéért a lubavicsiekhez. A hagyományos zsidó közösségekben a törvények az élet minden mozzanatát szabályozzák, az újonnan betérők pedig hangulatuk függvényében váltogatják a szokásaikat. „Nem veszik komolyan” – vonják le a következtetést a hagyományhoz ragaszkodók, és a maguk szempontjából igazuk is van.

A betérőkkel folytatott beszélgetések a motívációk széles spektrumát tárják fel. Kezdve a szocialista korszak lefojtása után a családi történetek felé irányuló érdeklődéstől, a csoporthoz való tartozás kívánságán keresztül a spirituális újjászületés vágyáig. Némely nyilatkozó valóságos professzionális betérő, megfordult már számos újkeresztény gyülekezetben és több zsidó

irányzat körében is. Ők nagy valószínűséggel itt sem találják meg azt a tökéletes azonosulási pontot, azt a végső megnyugvást, amit keresnek, hiszen minden csatlakozásnak megvan a maga dinamikája. Ezt érzik azok is, akik tényleg „komolyan gondolták”, és mivel úgy látták, hogy igazi zsidó élet Magyarországon nem is lehetséges, alijáztak. Őket sem kerülték el a csalódások, mint azt a fiatalembert, aki azért jött vissza Izraelből, mert úgy gondolta, ott ő csak afféle kelet-európai lehet. Még tanulságosabb annak a fiatal nőnek az esete, aki néha szabadságra megy ortodox életéből, és egy lakásától távol eső pláza végében átöltözve tesz kirándulást a „többiek” világába.

Vincze Kata könyvének elolvasása egy izgalmas kirándulás élményét nyújtja egy olyan világba, amelyben már „nem ciki”, sőt, „menő” zsidónak lenni.

Ari Shavit:

Hazám, az ígéret földje
Izrael győzelme és tragédiája
Fordította: Bokor Pál

Atlantic Press Kiadó, Budapest, 2013, 558.

Míg az előbbi írások olvasói a magyar nyelvterületre, illetve Közép-Európára korlátozódnak, Ari Shavit könyve igazi világsiker, amely számos fordításban milliós olvasóközönséghez jutott el és váltott ki nagy elismerést. Ehud Barak volt izraeli miniszterelnök így értékeli: „mértékadó, mégis mélységesen személyes elbeszélés Izrael Állam történetéről, az egyik legbefolyásosabb újságíró tollából, aki napjainkban a Közel-Keletről ír”. Jeffrey Goldberg, a *The Atlantic* publicistája a szerzőt egyenesen „költőnek és prófétának” nevezi, akinek sikerült eljutnia „az ország létének legmélyebb titkáig”.

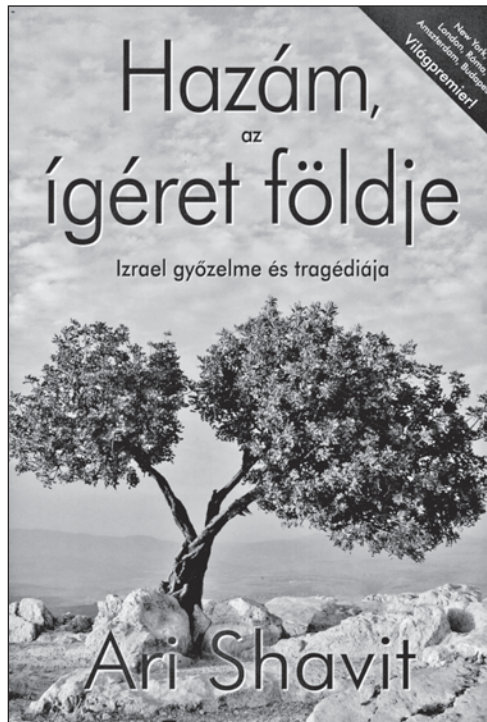
Shavit alapos tárgyi tudása a közel-keleti kérdés történelméről és mélységes empátiája az izraeli állam sorsa iránt családja sorsában gyökeres. Dédapja, Herbert Bentwich, a jómódú brit kereskedő az 1890-es évek végén vándorolt be Palesztina földjére. A többi korai cionistához hasonlóan ő is – sajátos vaksággal megverve – csak nyugalmat, ürességet és ígéretet látott ezen a földön, nem véve tudomást az ott élő földművelő arabokról és a nomád beduinokról. „Dédapám azért nem lát semmit, mert a saját érdeke, hogy ne lásson. Nem lát semmit, mert ha látna valamit, akkor vissza kellene fordulnia.” (35.) Az őshaza földjére érkező cionisták célja

nem az elnyomás, hanem a felszabadítás, új hazát akarunk teremteni a diaszpórában élő zsidóság számára. De sajnálatos módon vakok voltak az ott élők jogai és problémái iránt.

A könyv szerzője végigjárja azt az utat, amelyen a cionisták első nemzedéke elindult. Először a Harod-völgyben néz körül, ahova Herzl a kisinyovi program túlélőit akarta letelepíteni. Herzl lemondott a tervéről, amikor megtudta, hogy a birtokról csak erőszakkal lehet kitelepíteni az ott élő jobbágyokat. Az oroszországi bevándorlók, akik a huszadik század húszas éveiben telepedtek meg a völgyben, a megtapasztalt erőszaktól megkegyelmezett és elkéseredett emberek voltak. Ők alapították az Ein Harod Kibucot abban a hitben, hogy ez lesz vándorlásuk végpontja, itt békén élhetnek unokáik és dédunokáik is. Mocsarakat szárítottak ki, követ törtek, terméketlen talajt tettek szánthatóvá, művelhetővé. Gabonát és zöldséget termesztettek, erdőt telepítettek. Egy ideig háborítatlanul éltek mellettük az arab falvak lakói és a nomád beduinok is. A békés felszín alatt a mélyben azonban gyilkos indulatok forrtak.

A harmincas években már négyszázezer zsidó élt Palesztina földjén. Az arab lakossággal – leszámítva néhány kisebb konfliktust – többnyire békés volt a viszonyuk. 1936 tavaszán sokak számára váratlanul törtek ki azok az erőszakos cselekmények, amelyek gyökeresen megváltoztatták ezt az idillinek tűnő képet. Az arabok zsidókat gyilkoltak meg Jeruzsálem és Tel-Aviv utcáin, országúton fosztottak ki piacra igyekvő teherautókat, ölték meg a kereskedőket, napi-rendre kerültek a gyújtogatások és a termés tudatos pusztítása is. A Harod-völgyben több száz holdas narancsültetvény vált a lángok martalékává. Az események kivizsgálására érkezett Peel-bizottság 1937 júliusában azt javasolta a brit kormánynak, hogy a szóban forgó területet osszák fel egy arab és egy zsidó nemzetállamra. A javaslat magában foglalta az arab lakosság „áttelepítését” is.

Shavit ebben látja azt a tragikus pillanatot,

amikor „a cionizmus szemtől szembe került egy rivális nemzeti mozgalommal”, és általánosan elfogadottá vált az a felfogás, amit David Ben-Gurion, a Palesztinai Zsidó Ügynökség elnöke 1938 júniusában így fogalmazott meg: „A zsidó államban élő arabokra vonatkozó álláspontom az, hogy az arab országokba kell áttelepíteni őket,” s hozzátette: „semmilyen erkölcstelenséget nem látok ebben.” (109.)

A vérengzések tovább folytatódtak, a britek 1939 tavaszán ugyan elnyomták az arab felkelést, a terrorista cselekmények azonban egyik oldalról sem szűntek meg véglegesen. 1939. szeptember 19-én, jóval az izraeli állam megalakítása előtt

létrejött egy jól szervezett zsidó hadsereg, a Haganah, 1941 májusában pedig a Palmach katonai szervezete. A zsidók önvédelmi felfegyverkezésének szimbólumává Maszada erődje vált. A turistatrakciónak számító pompás építménycsoportot Heródes király építtette az i. e. 30-as években. Híressé azonban akkor vált, amikor a Római Birodalom elleni nagy zsidó felkelés keretében a lázadók ide fészkeltek be magukat. A 73. év tavaszán, a rómaiak feltételezett támadása előtt az erődben tartózkodó majd ezer ember kollektív öngyilkossággal előzte meg a rabságba esést. Ezzel vált az erőd a zsidó függetlenség és szabadság szimbólumává. A huszadik század negyvenes éveiben a skóciai bevándorló, Shmaryahu Gutman fiatalokból szervezett mozgalmat. A cionista elv középpontjába helyezte Maszada-mítosz különös ellentétet alkot az európai eseményekkel, ahol éppen ebben az időben fosztják meg lassanként a több milliós zsidó lakosságot jogaitól, javaitól és végső lépésként az életétől is. A Palesztinában élők érzéseit így foglalta össze Yitzhak Tabenkin: „Amit érzünk, az a végső magány... nem tudni, hány zsidó marad életben... Nincs biztosíték arra, hogy a náci nem irtják ki a zsidók száz százalékát... Keserű az a tudat, hogy el vagyunk zárva mindenkitől, és hogy a világ az ellenségünk.” (135.)

A holokausztt gyökeresen megváltoztatta a világ számos pontján élő, de mindenekelőtt a

megmaradt európai zsidóság gondolkodását Palesztináról. A tömeges alijázás következtében létrejött a kritikus tömeg az önálló államisághoz, ez 1948-ban Izrael állam létrejöttével meg is valósult.

Shavit sorra látogatja szüleinek rehovoti ismerőseit, a Weizmann Tudományos Intézet kutatóit, és hallgatja történeteiket arról, hogyan váltak „gettózsidókból” egy új állam büszke és tettere kész polgáraivá. És nem mellesleg: a dimonai nukleáris reaktor megtervezőivé és működtetőivé. Dimona sokak számára a biztonság zálogának tűnt, hiszen „szükség volt egy üvegburára, mely megóvjá őket az ugrásra kész ragadozóktól.” (235.) Ezzel Izrael belépett a nukleáris fegyverrel rendelkező országok körébe, az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és a Szovjetunió mellé.

A hatnapos háború – 1967 júniusában – volt Izrael első nagy katonai sikere: „Három óra leforgása alatt elfoglalta a Sínai-sivatagot, a nyugati partot és a Golán-fennsíkot. Az arab hadseregek vereséget szenvedtek, és az arab országokat megaláztatás érte, amikor a parányi Izrael megháromszorozta területét, és domináns regionális hatalommá nőtte ki magát. Tizenkilenc évvel a létrejötte után az Izraeli Köztársaságból birodalom lett.” (265.) A győzelmet belföldön eufória követte, amihez hozzájárult a nemzetközi elismertség növekedése is.

Shavit, aki fiatal diák korában aktív békeharcos volt, úgy látta már a nyolcvanas években, és a könyv megírásakor is, hogy ez a győzelem súlyos következményekkel járt. A megszállt területeken épült zsidó telepek felszították a palesztinok ellenszenvét, és sokat ártottak Izrael nemzetközi hírének is. Sokan egyszerűen gyarmatosító politikának látják azt, hogy 300-400 ezer zsidó telepes él a nyugati területeken. Shavit ellátogat Ofrába, a „méhen kívüli terheségből született” városba, amely „az állam tör-

vényein kívül fogant, határain és szuverenitásán kívül született”. (293.)

Az első intifáda ki is tört 1987-ben, a Gázai övezet fellázadt az izraeli katonai kormányzás ellen. Shavit 1991-ben tartalékos szolgálatát egy Lydda környéki katonai bázison tölti, és ez egy életre megerősíti a békéért érzett elkötelezettségében. Társaival együtt börtönörnek érzi magát, egy „államilag támogatott brutalitás” eszközeként. Frusztráló élményeit papírra veti, az írás nemzetközi ismertséget hoz neki és a témának. Fontosabb ennél, hogy vezető izraeli politikusok is felfigyelnek a tarthatatlan helyzetre.

Azok számára, akik békés megoldásban reménykedtek, nagy csapást jelentett a nagy reményekkel várt Camp David-i tárgyalások meghíúsulása 2000 októberében. 2006-ban a második libanoni háború, amelyet Izrael elveszített, nagyon megrendítette a lakosság biztonságérzetét. „Több mint egy hónapig kétmillió izraeli volt tűz alatt. Egymillió izraeli hagyta el az otthonát. A nemzet védtelenné és megaláztatottá vált.” (428.)

Az Irán esetleges nukleáris felfegyverzéséről szóló sejtések a 2000-es évek közepén kezdtek egyre megalapozottabb bizonyossággá válni. Shavit meggyőződése: „az iráni nukleáris kihívás a legdrámaibb mindazon kihívások közül, amelyekkel Izraelnek szembe kellett néznie a megalapítása óta.” (471.) Izrael legjobb stratégáival készített interjúi győzték meg erről.

A végső kérdés pedig ez: „Fenntarthatja-e Tel-Aviv a maga hedonista és individualista életét 2020-ban és 2030-ban? Megengedi-e a Közel-Kelet, hogy Tel-Aviv kultúrája 2040-ben és 2050-ben is fennmaradjon?” (489.)

Ezekre a kérdésekre a jövő adja meg a választ. A mögöttük rejlő még nagyobbra is, hogy lesz-e a Közel-Kelet népességének elég kollektív bölcsessége ahhoz, hogy a véres megsemmisítés és megsemmisülés útját elkerülje.

